

A "hettita-ibériai" nyelvi egység kérdéséről

lezajlott vita eredményei

- A "Voproszú jazükoznanija" szerkesztőségi cikke -

P 5704

A hettita-ibériai nyelvi egység kérdéséről a "Voproszú jazükoznanija" hasábjain 1954-ben és 1955-ben lezajlott vita kétségtelenül pozitív jelentőségű mind a dolgok valódi állásának tisztázása, mind pedig az összehasonlító-történeti kutatások módszerének szabatosabb meghatározása szempontjából.

Je. A. BOKAREV cikke ("A kaukázusi nyelvek összehasonlító-történeti tanulmányozásának feladatai")^①, amellyel a vita megindult, rámutatott, hogy a kaukázusi nyelveknek és Elő-Ázsia ókori nyelveinek genetikus rokonságát kimondó tétel még korai, s hogy a kérdéssel kapcsolatos jelenlegi ismereteink nem elegendők e tételnek valóban tudományos módszerekkel való felülvizsgálásához. A szerző azzal okolta meg ezt az állítását, hogy egyrészt az elő-ázsiai nyelveket még szerfölött kevésbé tanulmányozta a tudomány, s másrészt a kaukázusi nyelvek összehasonlító-történeti kutatása még nem jutott el egy olyan összehasonlító-történeti nyelvtannak a megalkotásáig, amely a kaukázusi nyelvek egymás közötti további összehasonlító kutatásának, valamint az elő-ázsiai nyelvekkel való összehasonlításának is megbízható alapja lehetne, mert csak egy ilyen nyelvtan lehetne az.

V. GE RGIEV "A földközi-tengeri nyelvek rokonságának kérdése" című, nagy tényanyagra épülő dolgozatában arra a következtetésre jutott, hogy azoknak a nyelveknek a többsége, amelyeket általában a "hettita-ibériai" nyelvekhez szoktak sorolni - kivéve a protohattit és az urartuit -, nem tekintetők a kaukázusi nyelvek rokon nyelveinek.

I.M. GYAKONOV^③, miután áttekintette Elő-Ázsia ókori nyelveinek (sumér, elami, urartui, hurri) anyagát, rámutatott: a jelen pillanatban semmi alapunk sincs azt mondani, hogy ezek a nyelvek egymással genetikus rokonságban vannak, még kevésbé azt, hogy a kaukázusi nyelvekkel rokonok. Külön tárgyalja a protohatti nyelv kérdését, mert - I.M. DUNAJEVSZKAJA kutatásaira hivatkozva - lehetségesnek tartja, hogy ez a nyelv a kaukázusi nyelvekhez tartozik.

I.M. DUNAJEVSZKAJA tanulmányában^④ külön foglalkozik Elő-Ázsiának ama nyelveivel, amelyeket gyakran sorolnak a hettita-ibériai nyelvekhez, de amelyek mindazonáltal az indoeurópai nyelvek közé sorolandók (neszita-hettita, hieroglifikus hettita, luvi, lükiai, lüdiai). Szerinte csak a protohatti-gruz rokonság lehetséges.

Sz. Sz. KAKABADZE "Az úgynevezett »hettita-ibériai« nyelvekről" című dolgozatában^⑤ hangsúlyozza, hogy a "hettita-ibériai" egység pusztán kinyilatkoztatás; tényekkel nem bizonyítható.

K. V. LOMTATIDZE - a vita imént felsorolt résztvevőitől eltérően - védelmébe veszi a "hettita-ibériai" egység elméletét. Szerinte az a követelmény, hogy az egyes "hettita-ibériai" nyelvek között hangmegfeleléseket kell megállapítani, jelenleg korai, minthogy - nézete szerint - a genetikailag rokon nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálata sohasem szokott hangmegfelelések kimutatásával kezdődni. Ama véleményének bizonyítására, hogy a "hettita-ibériai" nyelvek rokonságban vannak, számos, a sumér és a kaukázusi nyelvek között kimutatható szerkezeti analógiát sorolt fel.^⑥

Ju. V. ZICAR "A baszk nyelv rokonsága a kaukázusi nyelvekkel" című cikkében^⑦ arra a következtetésre jut, hogy bár a szóban forgó rokonság lehetséges, pillanatnyilag mégsem tekinthető bebizonyítotttnak.

A. Sz. CSIKOBAVA "Az ibéro-kaukázusi nyelvek kutatásának két fő kérdéséről" című tanulmányában^⑧ szembeszáll a vita ama résztvevőivel, akik kételkednek abban, hogy a kaukázusi nyelvek egyetlen nyelvcsaládban egyesíthetők, s külön is hangsúlyozza, hogy e nyelvek genetikus egységének tanulmányozása időszerű.

Röviden ezek azok a következtetések, amelyekre a "Voproszű jazúkoznanija" hasábjain lezajlott vita egyes résztvevői jutottak. De vajon milyen általános eredményei vannak a "hettita-ibériai" nyelvi egység megvitatásának?

Elsősorban azt kell kiemelnünk, hogy a "hettita-ibériai" nyelvcsalád létezése nem tekinthető bebizonyítotttnak. Azok az érvek, amelyeket eddig a kaukázusi és az ókori elő-ázsiai nyelvek, valamint a földközi-tengeri nyelvek (baszk, etruszk) genetikus rokonságának bizonyítására felhoztak, annyira esetlegesek és rendszertelenek, hogy semmi módon sem oszlat-

hatják el a vita során a "hettita-ibériai" nyelvi egység létevel kapcsolatosan fölmerült kételyeket. Az a tény, hogy Elő-Ázsia, a Földközi-tenger melléke és a Kaukázus népeinek ősi műveltsége között összefüggés van, közel sem elég a "hettita-ibériai" nyelvek nyelvi rokonságának, genetikus egységének bizonyítására. A "hettita-ibériai" elmélet hívei nemcsak hogy új nyelvi adatokat nem sorakoztattak föl a vitában tételeik bizonyítására, de még csak azt sem kísérelték meg, hogy összegezzék a már korábban felvonultatott érveiket, és különválasszák közülük azokat, amelyek bebizonyítottaknak tekinthetők (lásd K.V. LOMTATIDZE és A.Sz.CSIKOBAVA cikkét).

Valóban, még ha elfogadjuk is a "hettita-ibériai" egység tételét, akkor sem támaszkodhatunk egyidejűleg mindazokra az ellentmondásos állításokra, amelyek eddig ennek az egységnek az érdekében elhangzottak. Így például nem fogadható el egy időben az a tétel, hogy az urartui rokon a lezggel, de ugyanakkor rokon a veinah nyelvekkel is, vagy ugyanakkor az abház-adigevel is meg a kartvéli nyelvekkel is, ha előbb nem vetjük föl a kérdést: milyen jellegűek valójában ezek a rokonsítások. Az urartui nyelv e nyelvcsoporthoz közül vagy csak egygyel, vagy az összes kaukázusi nyelvcsoporthoz lehet egyszerre rokonságban. Az első esetben kétségesse válna, hogy egyáltalán maguk a kaukázusi nyelvek is genetikus rokonságban vannak egymással, minthogy a kaukázusi nyelvcsoporthoz közül csupán egyet tartunk az urartui nyelv rokonának, illetve feltételezendők, hogy az urartui nyelv csak egyike ezeknek a csoportoknak. A második esetben viszont az urartui nyelvet a kaukázusi alapnyelv genetikailag rokon nyelvének kellene tekintenünk, s ezért ki kellene mutatni, hogy a felhasznált egyezések éppen azokat a közös kaukázusi elemeket veszik figyelembe, amelyek a kaukázusi alapnyelvre vezethetők vissza. S ha végül föltesszük, hogy Elő-Ázsia nyelvei közül nemcsak az urartui rokona a kaukázusi nyelveknek, akkor nyilvánvaló, hogy az urartui nyelv összehasonlított elemeit szintén a megfelelő alapnyelvből kell eredeztetnünk. Mindenesetre ebben az összefüggésben nem szabad figyelmen kívül hagynunk az urartui és a hurri nyelv kétségtelen rokonságát.

Ugyanezt kell mondanunk MÉSZÁROS kísérletéről is, aki az ubih nyelvet a protohattival hozta rokonságba⁹, s akire A.Sz.CSIKOBAVA hivatkozik. Milyen reális értelmet tulajdoníthatunk MÉSZÁROS hasonlításának? Ha igaz az, hogy az ubih nyelv az abház-adige csoport többi nyelvétől eltérően rokona a protohattinak, akkor ebből az következik, hogy az ubih nyelv nem rokona az abház-adige nyelveknek, s ezért nem tekintendő az abház-adige nyelvcsoporthoz tagjának. Ha viszont az ubih nyelv az abház-adige nyelvekkel együtt rokona a protohattinak, akkor a protohatti nyelv tényeit az ubih nyelvnek csupán azokkal a tényeivel kellene egybevetni, amelyek - az abház-adige nyelvek egymás közötti, logikus rendben végzett összehasonlítása alapján - az abház-adige alapnyelvből magyarázhatók. Ezt a bizonyítási módot azonban az összes "hettita-ibériai" nyelv egységét kimondó tétel igazolására meggyő-

zónék nem is tarthatjuk, mivel ez az abház-adige nyelveket a többi kaukázusi nyelvtől, a protohattit pedig Elő-Ázsia többi ókori nyelvétől választja el. Hogy a "hettita-ibériai" egység elmélete lényegében igazolt legyen, ahhoz okvetlenül szükséges, hogy az összehasonlított nyelvek tényeit a megfelelő alapnyelvből vezessük le, azaz "közös történeti nevezőre" hozzuk. Csakis az összehasonlító-történeti módszer szigorú és következetes alkalmazása adna jogot annak hangoztatására, hogy a felhozott egyezések az egyes nyelvi tényeknek nemcsak külső hasonlóságán vagy olyan azonosságokon alapulnak, amelyek kölcsönzések folytán vagy a nyelvi kölcsönhatás egyéb formái következtében keletkeztek.

Megemlítendő, hogy az efféle hasonlítások elégtelen voltára annak idején A.Sz. CSIKOBAVA is rámutatott: "...azoknak a kísérleteknek, amelyek az asianus nyelvek és az ibéro-kaukázusi nyelvek rokonítására irányultak (HÜSING, BORK, TROMBETTI, WEIDNER, FOPPER, CONTENO stb.), egyelőre, sajnos, nincsen elégséges módszertani alapjuk, mert az élő ibéro-kaukázusi nyelveknek az összehasonlításba bevont tényeit anélkül használták fel, hogy tekintetbe vették volna történeti fejlődésüket a rokon nyelvek valóságos rendszerében" ⁽¹⁰⁾. De milyen konkrét nyelvi tényekre építenek most a "hettita-ibériai" egység hívei? Nos, a vita során ilyen tényeket nem sorakoztattak föl.

Nem meggyőzők K.V.LOMTATIDZE kísérletei sem; ő a kaukázusi és az elő-ázsiai nyelvek tipológiai hasonlatosságait használja fel érvként e nyelvek genetikus rokonságának bizonyítására. Csakhogy a sumér nyelv szerkezeti sajátosságai - LOMTATIDZE többnyire ezekkel érvel - a többi elő-ázsiai nyelvben, például a hurriban és az urartuiban, nincsenek meg. I.M.GYAKONOV a "Voproszű jazúkoznanija" szerkesztőségéhez intézett levelében ezt írja erről a dologról: "K.V.LOMTATIDZE a sumér nyelv és a kaukázusi nyelvek közötti kapcsolat jeleit látja abban, hogy a formánsok tulnyomórészt prefixális jellegűek, az emberek és dolgok osztályokba vannak sorolva, a 'lenni' segédige enklitikus jellegű, továbbá abban, hogy megvan bennük az ergativuszi szerkezet az összes ebből eredő következményekkel egyetemben; csakhogy a hurriban minden formáns szuffixális, osztályok nincsenek, a segédige pedig nem enklitikus jellegű; csak az ergativuszi szerkezet van meg."

Módszertanilag egyáltalán nem tarthatjuk helyesnek azokat a kísérleteket, amelyek a nyelvek genetikus rokonságát a strukturális, tipológiai hasonlóságra alapozzák. Hiszen sem a "nyelvkörök", amelyeket W.SCHMIDT bizonyos morfológiai jegyek összessége alapján állapított meg ⁽¹¹⁾, sem a kaukázusi és az amerikai nyelvek közötti tipológiai hasonlóság, amelyre N.F.JAKOVLEV ⁽¹²⁾ - s az ő nyomán T.MILEWSKI ⁽¹³⁾ - mutat rá, nem tekinthetők bizonyítéknak a nyelvek genetikus rokonságát hirdető nézet mellett. Korábban írt erről A.Sz.CSIKOBAVA is: "...hasonlóság nem rokon nyelvek között is lehetséges; ez lehet anyagi, de csak véletlen hasonlóság (jövevényszók!), vagy lehet nem véletlen, hanem tipológiai, de nem anyagi

hasonlóság (azonos elv a szó fölépítésében; például prefixum van ott, ahol más nyelvekben szuffixum van). A rokon nyelvek hasonlósága viszont, amely az alapszókinszben és a nyelvtani eszközökben nyilvánul meg, törvényszerű hasonlóság: ugyanazok a nyelvi tények (tövek, toldalékok) vannak meg bennük differenciálódott formában". 14

Rá kell mutatnunk arra is, hogy A.Sz.CSIKOBAVA és K.V.LOMTATIDZE vitacikke lebecsüli a szabályos hangmegfelelések elvét. Nem utalnak rá, hogy az összehasonlított nyelvek között levő hangmegfelelések törvényszerűek-e, s így módszertanilag nincs kellően megalapozva az az állításuk, hogy e nyelvek rokonok. Bizonyos hangok elszigetelt, a szabályos hangmegfelelések rendszeréből kiemelt és kellő számú példával sem támogatott összehasonlítása semmit sem bizonyít. Aki figyelmen kívül hagyja a szabályos hangmegfeleléseket, az önmagát fosztja meg olyan alapvető eszközöktől, amelyek okvetlenül szükségeseek ahhoz, hogy megkülönböztethessük a genetikus rokonságon alapuló hasonlóságot a véletlen hangalaki hasonlóságtól és a különféle nyelvi kölcsönhatások következtében kialakult hasonlóságtól.

Nem érthetünk egyet A.Sz.CSIKOBAVÁnak és K.V.LOMTATIDZENAK azzal a megjegyzésével sem, hogy az összehasonlító-történeti nyelvtudomány történetében a hangmegfeleléseket a rokon nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálatának csak a végén, mintegy a betetőzésül szokták felállítani. I.M. GYAKONOV a szerkesztőségnek küldött, már említett levelében teljes joggal mutat rá, hogy a sémi nyelvek összehasonlító-történeti kutatása éppen fordítva, hangmegfelelések föllállításával kezdődött; az indoeurópai nyelvek összehasonlító-történeti vizsgálatának kezdete szintén azzal kapcsolatos, hogy RASK és GRIMM megállapították a germán nyelvek hangeltolódását. Ha elismerjük is, hogy az indoeurópai nyelvtudomány nem egyszerre jutott el a szabályos hangmegfelelések elvéhez, ez nem annyit jelent, hogy más nyelvcsoporthoz összehasonlító-történeti vizsgálatok figyelmen kívül hagyható az indoeurópai nyelvtudomány tapasztalata, s hogy egyszerűen lemásolható az összehasonlító-történeti módszer kezdeti fejlődési szakaszainak módszertana. A kaukázusi nyelvek összehasonlító-történeti tanulmányozásában föl kell használni az összehasonlító-történeti nyelvtudomány minden vívmányát, beleértve azt a következtetést is, hogy a genetikus rokonság kimutatásának elemi föltételei a szabályos hangmegfelelések.

Az a kifogás, hogy a kaukázusi nyelvekben nagyon bonyolultak a hangmegfelelések, egészében mit sem változtat a dolgon, hiszen az indoeurópai nyelvek összehasonlító-történeti nyelvtanában szintén sok példát találhatunk bonyolult és összekuszált hangmegfelelésekre.

A vita során tehát nyelvi anyaggal senki sem bizonyította be azt a tételt, hogy a kaukázusi nyelvek genetikus rokonságban vannak az ókori elő-ázsiai és a földközi-tengeri nyelvekkel.

De vajon mondhatjuk-e ugyanakkor, hogy e problémát általában számüznünk kell a tudományos kutatómunkák tervéből? Természetesen nem. Ellenkezőleg, a vita megmutatta: nagy és alapos, módszertanilag következetes adatgyűjtő és -elemző munkára van szükség, s tudományosan csak azután lesz ellenőrizhető a kaukázusi és az elő-ázsiai nyelvek genetikus rokonságának elmélete. Ebből a szempontból Je.A. BOKAREV bíráló észrevételei ellentmondásosan vannak megfogalmazva. (15)

A lezajlott vitából néhány szervezési tanulság is levonható. Jelentősen fokoznunk kell Elő-Ázsia ókori nyelveinek tanulmányozását. Ezzel eddig csak igen kevés szakember foglalkozott nálunk. Mig azonban itt szerfölött korlátozottak a lehetőségeink (nincs elég anyagunk, megfigyeltési nehézségeink vannak stb.), addig az élő kaukázusi nyelvek tanulmányozása óriási lehetőségeket kínál. A kaukázusi nyelvek kutatóira sok-sok nagy és egészen reális feladat vár. Nagyobb figyelmet kell szentelni azon kaukázusi nyelvek vizsgálatára, amelyeket eddig még nem tanulmányoztak eléggé. Ki kell adni a kaukázusi nyelvekkel kapcsolatos anyagokat (szövegek, nyelvtanok, szótárak), mert bármily sok kézirattal rendelkezünk is, ez még nem teszi lehetővé, hogy a szakemberek széles köre fölhasználhassa őket, s új tényeket sorakoztasson fel a tudományos munkában.

Az egyes kaukázusi nyelvek leíró vizsgálatával párhuzamosan végzendő a legközelebbi rokon nyelvek összehasonlító-történeti tanulmányozása (összehasonlító-történeti nyelvtanok, etimológiai szótárak készítése), s e nyelvek körét fokozatosan mind szélesebbre kell vonni. Elkészítendő az egyes nyelvek történeti nyelvtanai. Írásbeliség nélküli nyelvek esetében ez csak a nyelvjárások és a legközelebbi rokon nyelvek tényeinek felhasználásával történhetik. Ha a kutatók ezt az egész munkát elvégzik, akkor lehetővé válik, hogy ne csak pusztán külső összeecsengésen alapuló véletlen egyezésekkel érveljenek, hanem törvényszerű és módszertanilag logikusan kikövetkeztetett alakokkal is.

Magától értetődik, hogy a nyelvi hasonlítás munkája közben egyre inkább finomítani kell magát az összehasonlítás módszereit is a konkrét körülményektől függően. E körülményeken nemcsak az összehasonlítandó nyelvek különleges szerkezeti sajátosságait kell értenünk, hanem például azt is, hogy az elő-ázsiai nyelvek anyaga töredékes; óriási különbségek vannak közöttük; nagy időbeli szakadék tátong az élő kaukázusi nyelvek és az elő-ázsiai holt nyelvek között; a kaukázusi nyelveknek nincsenek írott emlékeik (kivéve az egyetlen gruz nyelvet, amelynek az i.e. V. századból származó nyelvemlékei is vannak).

Ha azt akarjuk, hogy a "hettita-ibériai" nyelvi egység elméletének tudományos ellenőrzése valóban lehetővé váljék, akkor ezt az előkészítő munkálatot okvetlenül el kell végeznünk.

Fontos rámutatnunk arra is, hogy a kaukázusi és az elő-ázsiai nyelvek összehasonlítása nemcsak esetleges genetikus rokonságuk kérdésének eldöntéséhez szolgáltat adalékokat, hanem - nem kevésbé - történeti kölcsönhatásuk kérdésének eldöntéséhez is. A történeti kölcsönhatás persze mindennemű genetikus rokonság nélkül is meg lehetett közöttük.

A "Voproszú jazúkoznanija" szerkesztőségének, miután összefoglalta a vita eredményeit, az a meggyőződése, hogy e vita újabb ösztönzést ad mind a kaukázusi, mind az ókori elő-ázsiai nyelvek kutatásának fokozására, egyszersmind az idevágó nyelvészeti kutatások általános módszertani színvonalának emelésére.

(Voproszú jazúkoznanija,
1956/1, 68-73.)

J e g y z e t e k :

1. "Voproszú jazúkoznanija", 1954/3.
2. Ua. 1954/4.
3. Lásd "Az ókori Elő-Ázsia nyelveiről" című cikket ("Voproszú jazúkoznanija", 1954/5.).
4. Lásd "Az ókori Kis-Ázsia nyelveinek jellegéről és kapcsolatairól" című tanulmányát ("Voproszú jazúkoznanija", 1954/6.).
5. "Voproszú jazúkoznanija", 1955/4.
6. Lásd "Az ibéro-kaukázusi nyelvészet néhány kérdése" című cikket ("Voproszú jazúkoznanija", 1955/4.).
7. "Voproszú jazúkoznanija", 1955/5.
8. Ua. 1955/6.
9. Lásd: J. MÉSZÁROS, Die Pakhy-Sprache, Chicago 1934.

10. A.Sz.CSIKOBAVA, Vvedenie v jazúkoznanie [Bevezetés a nyelvtudományba], I. rész, Moszkva 1952, 227.
11. Lásd: P.W. SCHMIDT, Die Sprachfamilien und Sprachenkreise der Erde, Heidelberg 1926.
12. Lásd: N.F. JAKOVLEV, Drevnie szvjazi jazúkov Kavkaza, Azii i Ameriki [A Kaukázus, Ázsia és Amerika nyelveinek ősi kapcsolatai], "Trudü In-ta étnografii im. N.N. Mikluho-Maklaja", Novaja szerija, II. kötet, Moszkva-Leningrad.
13. Lásd: T. MILEWSKI, Comparaison des systèmes phonologiques des langues caucasiennes et américaines, "Lingua Posnanien-sis", V. kötet, 1955.
14. A.Sz. CSIKOBAVA i.m. 194.
15. Vö. "Voproszú jazúkoznanija", 1954/3, 53. Je.A. BOKAREV a szerkesztőséghez intézett levelében ezt írja A.Sz.CSIKOBAVA cikkével kapcsolatban: "A.Sz.CSIKOBAVA teljesen önkényesen tulajdonítja nekem azt a gondolatot, mintha én be akarnám szüntettetni az ez irányú kutatásokat, hiszen én csak arról beszélek, hogy a »hettita-ibériai« elmélet ellenőrzésére a kutatómunka állása miatt jelenleg még nem vagyunk felkészülve". Ugyanebben a levélben Je.A.BOKAREV megjegyzi, hogy jogtalanul tulajdonítja neki azt a gondolatot, hogy a kaukázusi, még inkább pedig a dagestáni nyelvek fogalma az ő szemében csak földrajzi, a genealógiai rokonság képzetével nem társuló fogalmat jelent.
Vö. "Voproszú jazúkoznanija" 1954/3, 43.

oOo